

Ziya Paşa (1825-1880)

Asıl adı Abdülhamid Ziyaeddin olan şairimiz, 1825 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Galata Gümrüğü katiplerinden Erzurumlu Ferideddin Efendi'dir. İlk önce Kandilli'deki mahalle mektebinde, sonra da Mekteb-i Ulûm-ı Edebiyye'de okudu. Diğer derslerinin yanında, babasından gizli Farsça derslerine de devam etti. Okulu on yedi yaşında tamamladı. Şiirle ilk tanışması da, okul yıllarında oldu. Kendisini okula götürüp getirmekle görevli yaşlı lalası İsmail Ağa'dan ilk şiir bilgilerini aldı. Harabat'ta da söylediği gibi, önce bu lalanın teşvikiyle Aşık Ömer, Gevheri gibi âşık tarzı şiir söyleyen şairleri sevdi. Onlara özenerek ilk şiir denemelerini mektep yıllarında yazdı. Hicve meyli de bu yıllarda ortaya çıktı. 1846 yılında Babıali Sadaret Mektubî Kalemî'ne girdi. Orada "bilâ maaş" dokuz ya da on yıl çalıştı. Orada en önemli kazancı, Fatin Efendi'yle tanışmak oldu. Fatin Efendi sayesinde Divan edebiyatı dairesine girdi. Daha önce sevdiği halk şiirinden uzaklaştı. Bu yıllarda da "tehzil ve tenkidlerini" kimseden esirgemedi. 1855 yılında beşinci dereceden Mabeyn Katipliği göreviyle saraya alındı. Bunda Mustafa Reşid Paşa'ya yazdığı noktasız iki kasidenin payı oldu.

Saraydaki memuriyetin sıkı kurallarına uyum sağlayamadı. Mabeyn Feriki Edhem Paşa'nın tavsiyesiyle Fransızca öğrenmeye başladı. Bir söylentiye göre kısa sürede Fransızcada büyük gelişme kaydetti. Edhem Paşa'yla birlikte Endülüs Tarihi'ni çevirdi. Sarayda bulunduğu zaman zarfında Fransızcadan Tartüffe ve Engizisyon Tarihi'ni çevirdi. Saraydan uzaklaştırılmasına yakın bir zamanda o sıralarda kurulan ve haftada bir Hersekli Arif Hikmet'i evinde toplanan, Divan şiirine yeni bir soluk getirmeyi amaçlayan Encümen-i Şuara'ya dahil oldu. Abdülaziz'in tahta çıkışı üzerine yazdığı kaside ile padişahın teveccühünü kazandı.

Mabeyn'deki itibarının artmasını fırsat bilip, Reşid Paşa'ya ihanet ettiğine inandığı Ali Paşa'yı sadarettten uzaklaştırmak için çeşitli girişimlerde bulundu. Bu arzusunu yerine getirdi. Fakat Ali Paşa'nın yerine gelmesinde pay sahibi olduğu Fuad Paşa şairimize karşı tavır aldı. Ali Paşa ve Fuad Paşa'nın girişimleriyle 1861 yılında Mabeyn'deki görevinden uzaklaştırıldı. Kısa bir süre Zaptiye Müsteşarlığına, sonra da Atina sefirliğine tayin edildi. Atina'daki karışıklığı bahane göstererek istifa etti. Nisan 1862'de Kıbrıs Mutasarrıflığıyla İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Orada sağlığı bozuldu. 1863 yılında Meclis-i Vala üyeliğine seçilmesi üzerine İstanbul'a döndü. Aynı yıl, Bosna müfettişliğine atandı, fakat oradaki uygulamaları şikayet konusu olunca istifa edip geri döndü. 1863 'de Amasya mutasarrıflığına atandı. Orada büyük hizmetler gördü. Yerli mütegalibeyle çatıştı. Onların şikayeti üzerine hakkında dava açıldı. Mutasarrıflıktan uzaklaştırıldı.

1866'da İstanbul'a döndü. 8 Mayıs 1867'de ikinci defa olarak Kıbrıs mutasarrıflığına tayin olundu. Bunu cana kast saydığı için, görevinden istifa ederek, Mustafa Fazıl Paşa'nın daveti üzerine, Namık Kemal'le birlikte, Avrupa'ya kaçtı. Avrupa'da büyük düşmanı Ali Paşa'nın ölümüne kadar kaldı. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin liderlerinden biri oldu. Paris, Londra ve Cenevre'de kaldığı süre boyunca yoğun bir yazı faaliyetine girişti. Hürriyet gazetesini, Namık Kemal'le birlikte çıkardı. Gazetenin 64. sayısına kadar bu beraberlik sürdü. Mustafa Fazıl'ın İstanbul'la anlaşıp yurda dönmesi ve gazetenin yayınının kesilmesini istemesi üzerine Namık Kemal'le yolları ayrıldı. 64. sayıdan itibaren gazeteyi tek başına, İsmail Paşa'nın maddi desteğiyle çıkardı.

Ali Süavi'nin bir yazısı üzerine hakkında mahkeme emri çıkınca, artık Londra'da kalamayacağını anlayıp Cenevre'ye geçti. Hürriyet'i 100. sayısına kadar burada çıkardı. Avrupa'daki kalem faaliyetlerinin içinde, kuşkusuz, en büyük etkiyi Zafname sağladı. Şerh'i Cenevre'de tamamladı ve Hürriyet abonelerine cüz cüz postaladı. Avrupa'daki son günlerinde sıkıntıya düştü. Ali Paşa'nın ölümü üzerine durumunu ve Ali Paşa'yla ilişkisini bildiren bir kaside kaleme alarak, padişahın af diledi. Nihayet uzun bir ayrılıktan sonra, 29 Kasım 1871 tarihinde İstanbul'a döndü. Ali Paşa'nın yerine gelen Mahmud Nedim Paşa'yla da anlaşamadı. Abdülaziz'in tahttan indirilmesine kadar işsiz kaldı. Bu süre içinde ünlü "Şiir ve İnşa" makalesinde savunduğu düşüncelerin aksine olarak tekrar Divan şiirine yöneldi. Üç ciltlik Harabat', hazırladı. İlk cilt, mukaddimesiyle birlikte 1875 yılında yayınlanınca, eski dostu Namık Kemal'in şiddetli eleştirisine uğradı.

30 Mayıs 1876'da Abdülaziz tahttan indirildi. V. Murad'ın tahta çıkışıyla kısa süre, sarayda itibara kavuştu. Fakat bu padişahın akli melekelerinin yerinde olmadığını anlaşılıp tahttan indirilmesi üzerine tahta çıkan Abdülhamid'le yıldızı barışmadı. Meşrutiyet hazırlıklarında faal rol üstlendi. Kanun-, Esasi'nin hazırlayıcıları arasında yer aldı. Padişaha daha sonra tehlikeli olabilecek yetkiler veren maddelerin Kanun-, Esasi metnine konulmasına itiraz ettiği için sadrazam Midhat Paşa'yla anlaşmazlığa düştü.

Abdülhamid'in kendisini tehlikeli adam sayması üzerine Suriye valiliğine tayin edildi. 27 Ocak 1877'de bir daha dönmek üzere İstanbul'dan ayrıldı. Suriye'deki etnik grupların hiçbirleriyle anlaşamadığı için

hakkında kısa sürede yoğun şikayetler oldu. Bunun üzerine dört ay sonra Konya valiliğine atandı. Konya'da tefecilerle uğraştı. Okullar yaptırdı. İmar faaliyetlerinde bulundu. Ancak 10 Haziran 1878'de Adana valiliğine tayin edildi.

Adana'ya hasta ve yorgun gelmesine rağmen, kalıcı eserler bıraktı. Saat kulesi, okullar, tiyatro binası yaptırdı. Rüşvetçi memurlarla uğraştı. Hakkında yolsuzluk söylentileri çıkarıldı. 17 Mayıs 1880 tarihinde Adana'da vefat etti. Ulu Cami haziresine gömüldü.

Eserleri

Şiir

1859-TERCİ-İ BENT
1870-TERKİB-İ BEND
1881-EŞ'AR-I ZİYA

Makale

1868-ŞİİR VE İNŞA
1874-HARABAT

Hiciv

1868-VERASET-İ SALTANAT SENİYYE
1868-ZAFERNAME
1910-RÜYA
1910-ARZ-I HAL

Çeviri

1863-ENDULUS TARİHİ
1881-RİYANIN ENCAMI
1882-ENGİSİZYON TARİHİ

Anı

DEFTER-İ AMAL

KARAKTERLER

Papa III. İnosan: Hristiyan inançlarından uzaklaşan Albililer'e karşı 1209'da cihad ilân edip St. Dominik gibi taraftarları vasıtasıyla onların kökünü kazımak istemiştir. Yahudilerin aşırı faiz ve kâr elde ettiklerini, mal ve servet yığdıklarını, çalınmış eşyaları kabul ettiklerini, kiliselerden büyük sinagoglar yaptıklarını, Hristiyanları alaya aldıklarını ve onları öldürdüklerini, evlerinde Hristiyan hizmetçi çalıştırdıklarını kiliseye vergi vermekten kaçındıklarını ileri sürerek krallara şikâyetinde bulundu.

Papa IX. Gregory: Engizisyon kuruldu ve yaygınlaştı. Papa 1227'de işe başlar başlamaz Floransa'da Dominiken başkeşişini bir grubun soruşturması için görevlendirdi. Ruhban zümresinden olmayan ajanlar kullanma uygulamasına da devam edildi.

Arnold: Meşhur ruhbanlardan Abiller'in öğrencisi, zina eşkıyalık gibi suç işleyen fesatların yasaklanması için her yerde vaaz ve nasihat vermeye başlamış, dini hususlara bir düzen getirme ihtiyacını iddia etmiştir.

Don Pedro: Aragon kralı, ülkesinde ne kadar sapkın bulunuyorsa hepsinin vatani terk etmeleri gerektiği fermanını yayınlamıştır.

Mehmet Fazıl Paşa: Mehmet Fazıl Paşa, edebiyat tarihinde, çoğunlukla Zafer-name dolayısıyla, yer almış bir devlet adamıdır. Bosna'da doğan ve bu yüzden de kendisine Bosnavi ya da Bosnalı Fazıl Paşa denilen Kaside'nin varsayılan şairi, ulema sınıfına dahil olmuş, Edirne müderrisliği yapmış, 1837'de mirivalık rütbesi almıştır. Bosna iltizamını almış; ortaklarıyla arasında çıkan sorunlar Fazıl Paşa'yı epey uğraştırmıştır. Alı Paşa'nın teveccühünü kazanarak ona intisap etmiş; İzmit mutasarrıflığına getirilmiştir. 1882'de İstanbul'da ölmüştür.

Hayri Efendi: Tahmis'in varsayılan şairi Salih Hayri Efendi Ayaş'ta doğmuştur. Gençliğinde İstanbul'a

gelen Hayri Efendi Hocapaşa semtinde bir yazıcı dükkanı açmış; 1840 yılında Karantina Kitabeti'ne girmiştir. On dokuz yıl bu görevde çalıştı. Özellikle Yusuf Kamil Paşa'nın yakınında bulunan ve Zafername'de bildirildiğine göre Karantina Kitabeti'nden emekli olan Hayri Efendi, Türk Hayri olarak da bilinir. Yeni Osmanlılar Tarihi'nde işi gücü paşalara giderek dalkavukluk yapmaktan ibaret olan zavallı bir adam olarak nitelendirilen Türk Hayri, Zafername'de bildirildiğine göre bu dalkavukluğunun karşılığında beş bin kuruş aylıkla emekli olmuştur. Hayri Efendi'nin, tarihçiliği Zafername'de de Hüsnü Paşa ağzından alaya alınır ve onun tarih yapmak sevdasına düştüğü; ancak "tarih-guylukla" kanaat eylediği yazılır.

Hüsnü Paşa: Şerh'i yazmış gibi gösterilen Zaptiye Müşiri Hüsnü Paşa, Zafername yazarları içinde, kuşkusuz, en renkli kişiliğe sahip olanıdır. Devletin çeşitli kademelerinde görev yapması, Zaptiye Müşirliği sırasında yaptığı icraat, Yeni Osmanlılarla olan ilişkisi, Ali Paşa'ya olan bağlılığı hemen dikkati çeken özellikleri olarak sayılabilir. Hüseyin Hüsnü aslen Moralıdır. Hüsnü Paşa, zaptiye nazırlığı sırasında, özellikle Yeni Osmanlılara karşı oldukça sert tedbirler almış; Avrupa'dan gönderilen Muhbir ve Hürriyet gazetelerinin dağıtılmasını engellemeye çalışmıştır. Hatta Mustafa Fazıl Paşa tarafından bu gazeteleri dağıtmaya memur edilen Yunan teb'asından Yergi İsfendalis adlı bir kitapçıya rüşvet vererek gazetelerin dağıtılmadan kendisine teslim edilmesini sağlamak istemiştir. Ancak kitapçı gazetelerin yarısını teslim etmiş; geriye kalanları ise fahiş fiattan satmayı sürdürmüştür. Zafername Şerhi 'nde de Hüsnü Paşa, Muhbir, Ulum ve Hürriyet'i yurda sokturmamak için nasıl uğraştığını; ama bunu başaramadığını anlatmıştır.

Fuad Paşa: 1815'te, politikadaki yakın arkadaşı Ali Paşa ile aynı yılda İstanbul 'da doğan Fuad Paşa, İstanbul 'un çok tanınmış ailelerinden Keçecizadelere mensuptur. Babası 19. Yüzyıl Divan şiirinin ünlü şairi Keçecizade İzzet Molla'dır. Tıbbiye'nin ilk mezunlarından olan Fuad Efendi, Tophane tababetine tayin edildi. 1834'te Trablusgarb'a gönderildi. Üç yıl sonra döndüğünde artık mesleğine devam etmedi; Reşid Paşa'nın teşvikiyle Tercüme kaleminde çalışmaya başladı. 1838'de Londra sefaretini baş katipliğine getirildi. Londra'da son bir yılı Ali Paşa'nın maiyetinde olmak üzere üç yıl görev yaptı. 1852'de Mısır'da Tanzimat Fermanı'nın ne derecede uygulandığını kontrol etmek amacıyla, Reşid Paşa tarafından Mısır'a gönderildi. Mısır valisi Abbas Paşa karşısında Bab-ı Ali'nin haklarını koruyarak ve Mısır'ın senelik 60.000 kese olan vergisini 80.000 keseye yükselterek dönmüştür. 1855'te Mustafa Reşid Paşa'nın istifasıyla Ali Paşa ikinci defa sadrazamlığa getirilince Fuad Efendi de vezirlik rütbesiyle ikinci kez hariciye nazırlığına tayin edilmiştir. 1856'da, Ali Paşa'nın yerine Reşid Paşa getirilince, Fuad Paşa da hariciyeden istifa etti.

Mustafa Fazıl Paşa: Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin maddi bakımdan destekleyicisi olan Mustafa Fazıl 1828/1829'da Paşa, doğmuştur. Babası Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'dır. Ağabeyi Mısır Valisi İsmail Paşa'dır. Mehmet Ali Paşa'nın Mısır valiliği sırasında Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmesi ve bazı imtiyazlar alması yüzünden Mustafa Fazıl da büyük kardeşinden sonra Mısır valiliğinin varisi olarak kabul edilmiştir. 1863'te Maarif nazırı, 1864'te Maliye nazırı olmuştur. 1865 yılı Kasım ayında Mustafa Fazıl Paşa, yeni kurulmuş bulunan Meclis-i Haza'in Reisliğine getirilmiştir. Birkaç ayıık "reislik"ten sonra, Paşa'nın bu görevden azledildiği ve hatta Osmanlı toprakları dışına sürüldüğü görülmektedir. Mustafa Fazıl Paşa'nın "Meclis-i Haza'in" Reisliğinden azledilmesine Fuad Paşa neden olmuştur.

Ali Paşa: Tanzimat döneminin üç büyük sadrazamından olan Ali Paşa, 23 Rebi'ül-evvel 1230= Şubat 1815 tarihinde İstanbul 'da Mercan'da Mercan Ağa Camii'ne bakan bir evde doğmuştur. Asıl adı Mehmet Emin' dir. Yoksul bir aileden gelmesi yüzünden sistemli bir eğitimden geçmemiştir. Henüz on beş yaşındayken eğitimini yarım bırakarak Divan-ı Hümayun Kalemi'ne "çerağ" olmuştur. Divan-, Hümayun Kalemi 'nden Tercüme odasına tayin edilmiş (1833); 1835 'te Avusturya İmparatoru I. Ferdinand'ın tahta çıkışını tebrik için Viyana'ya gönderilen Ahmet Fehmi Paşa maiyetinde Viyana'ya gitmiş ve orada bir buçuk yıl kadar kalmıştır. 1838'de Londra büyükelçiliğine tayin olunan Mustafa Reşid Paşa' yla beraber, sefaret müsteşarı olarak Londra' ya gitmiş, Reşid Paşa'nın Paris'e geçmesi üzerine maslahatgüzar olarak Londra'da kalmış; aynı yıl Abdülmecid'in cülusunun hemen ardından Reşid Paşa'yla birlikte İstanbul'a dönmüş ve Divan-ı Hümayun tercümanlığına devam etmiştir. Abdülmecid'in tahta çıkışının üzerinden henüz dört ay gibi kısa bir zaman geçmişken Tanzimat Fermanı ilan olundu (3.11.1839). Fermanı okuyan Reşid Paşa, yeni devlet adamı anlayışının da bir örneği idi. Çevresine de yetenekli ve geleceğin devlet adamı olacaklarına inandığı gençleri topluyordu. Ali Paşa da bu gençlerin başta gelenlerindendi. Reşid Paşa'nın hariciye nazırlığı sırasında, henüz yirmi altı yaşındayken Londra büyükelçiliğine atanmıştır. 1867'de Mütercim Rüşdi Paşa istifa edince Ali Paşa beşinci defa sadrazamlığa getirildi. Sırp ve Girit isyanları da tam bu sıralarda başladı.

Genel bakış

Ali Paşa'yı hicvetmek için yazmış olduğu Zafername, Ali Paşa'yı hicvetmek için kaleme alınmış olan Rüya, Sultan Abdülâziz'in Londra'ya yaptığı seyahat sırasında kendisine sunulmak üzere yazılmış dilekçe şeklinde bir yazı olan Arz-ı hal, İspanya'daki engizisyon mahkemelerinin zulümlerinden bahseden Engizisyon Tarihi Ziya Paşa'nın eserlerinden bazılarıdır. Zafername, Rüya ve Arz-ı Hal hiciv türündeki eserlerinden olup Ali Paşa'yı hedef almıştır. Engizisyon Tarihi ise çeviri bir eserdir.

Rüya

Ziya Paşa, siyasi tenkidin orijinal bir nümunesi olan bu eserini Londra'da yazdı. Memuriyet hayatında istediği kadar muvaffak olamayışının yegane mesulü olarak Ali Paşa'yı tanıdığı gibi, memleketin başına gelen felaketleri de ondan biliyordu. İşte "Rüya" bu düşmanlık sebebiyle Ali Paşa'ya karşı duyulan hiciv arzusunun edebi şekle bürünmüş bir şaheseridir.

Rüya'nın mevzusu, kısaca, şöyledir: Ziya Paşa, Londra'daki bir parkta hayalata dalıp düşünürken, uyuyakalıyor ve bir rüya görüyor. Bu rüya, Sultan Aziz'le bir mülakattır. Bu mülakatta Paşa, memleket hakkındaki bütün fikirlerini, idare işlerinin fenalıklarındaki sebepleri izah ediyor. Bütün bunlara çare olarak Padişaha sadece Ali Paşa'nın azlini teklif ve bunun memleket işlerini düzeltmek için kafi olduğunu temin ediyor. Padişah da bu teklifi kabul ile Ali Paşa'yı Kıbrıs'a sürdürmeye karar veriyor.

Eser, Eski edebiyatın "Hab-name" leri tarzında yazılmış bir eser olan Rüya'nın bilhassa Sultan Aziz'le Ziya Paşa'nın arasındaki konuşmalarında menfi bir ruh sezilmektedir. Hele siyasi, iktisadi, askeri ve içtimai olmak üzere birçok sebeplerle gerileyen Osmanlı İmparatorluğunun sadece Ali Paşa'nın azliyle eski kuvvet ve kudretine kavuşacağını sanmak muhakkak ki şahsi ihtirasın yarattığı dar bir görüşten ibaretti bir park bekçisinin Ziya Paşa'yı uyandırmasıyla bitmektedir.

Rüya, açık ve tasannusuz lisanı, vazih fikirleri ve basit mevzuuyla Tanzimat edebiyatından, küçük de olsa, daima canlı bir siyasi tenkit metni olarak kalacaktır ve eserde görülen Millet Meclisi teşkili hakkındaki fikirler, devletin hakiki vaziyetine dair itiraflar, o zamanki matbuatın değersizliğine ve kukla oluşuna dair pervasız tahliller bu düşüncemizi teyid edecek mahiyettedir.

Zafername

Ziya Paşa'nın tanınmış eserlerindendir. Kaside, Şerh ve Tahmis olmak üzere, birbirini tamamlayan üç bölümden meydana gelir. Bu kitabın asıl önemli tarafı Ziya Paşa'nın Sadrazam Ali Paşa'yı över gibi görünerek esaslı bir şekilde hafife alıp, yermesi teşkil eder. Ziya Paşa burada, diğer eserlerinden farklı bir tutum takınarak Kaside'yi kendisi değil, Ali Paşa'nın himaye ettiği İzmit Mutasarrıfı Fazıl Paşa yazmış gibi gösterir. Ayrıca, Tahmis'i gene Ali Paşa'nın yakın adamlarından Hayri Efendi; Şerh'ini de Zabtîye Nazırı Hüsnü Paşa kaleme almıştır, şeklinde sunar. Zafername, bütünüyle bir hiciv eseri olmakla birlikte, baştan sona kadar hiç bayağılığa kaçmadan, gayet ince ve zarif bir eda içerisinde yazılmış, böylece devrinde de, sonra da hayli takdir edilmiştir.

Zafername de Rüya gibi Ali Paşa'yı hicvetmek arzusunun bir mahsulü ise de, ondan çok daha kuvvetlidir. Ziya Paşa'nın eserleri içinde en güzeli telakki edilen Zafername, edebiyatımızda Şeyhi'nin Harname'sinden beri görülmeyen küfürsüz ve temiz mizahın bir şaheseridir. Hiciv adına Nefi'nin bazı müstehcen kasidelerini okumaktan bunalanlar, bu eserde bilgi ve sanata dayanan zeki istihzanın bir örneğini bulmuşlardır. Eserin mevzuu şudur: Sadrazam Ali Paşa, meşhur isyan dolayısıyla Girit'e gitmiş, fakat mühim bir iş göremeden geri dönmek mecburiyetinde kalmıştı. Ziya Paşa, bu vak'adan faydalanarak şöyle düşünüyor:

Güya Ali Paşa, uzun müddettir devletin başında bela olan Girit'i büyük bir muvaffakiyetle yeniden zaptetmiş, buradaki karışıklıkları bastırmıştır. Buna karşı İzmit mutasarrıfı Fazıl Paşa namında biri, Ali Paşa'ya bir medih kasidesi yazıyor. Aynı kasideyi Hayri Efendi isminde biri tahmis ve cehaletiyle meşhur olan Hüsnü Paşa da bu tahmisi şerh ediyor. Ziya Paşa tamamıyla muhayyel olan bu vak'aları zeki bir mizah muharririne yakışan nüktelerle ve büyük bir maharetle işleyerek edebiyatımıza değerli inkar edilmez bir eser kazandırmıştır.

Arz-ı Hal

Bu eser, Sultan Aziz'e, Londra'ya geldiği zaman verilmek üzere yazılmış uzun bir istida şeklindedir. Paşa, bu eserinde de Osmanlı İmparatorluğunun bütün felaketlerini Ali Paşa'ya yükledikten sonra, Padişaha memleketin kurtulması için tavsiyelerde bulunuyor, Ancak ne bu, ne de Veraset-i Saltanat-ı Seniye, Ziya Paşa'nın öbür eserleri mesela Rüya kadar kuvvetli değildir ve tatmin edilmemiş şahsi ihtirasların tesbitinden başka bir değerleri yoktur. Arz-ı Hal'in yazılma sebebi Ziya Paşa'nın Ali Paşa'ya olan kinini dindirme amacı ve hırsına dayanır.

Arz-ı Hal, her ne kadar edebiyat tarihlerinde biyografik bir eser olarak sunulsa da içinde barındırdığı sosyal, siyasal ve ekonomik sorunlar ve bu sorunlara önerdiği çözümlerle ihmal edilmiş bir eser olarak görünmektedir. Kendi dönemi için son derece çağdaş yaklaşımlar öne süren Ziya Paşa, ileri görüşlülüğü yönüyle de dönemin padişahına son derece önemli bir metin sunmayı başarmıştır. Eserdeki isabetli tespit ve bu teşhislere yönelik çözüm önerileri, devrin karar alıcılarının dikkatine sunulmakta, böylece Ziya Paşa kendi sorumluluğunu yerine getirmiş olmaktadır.

Yer yer siyasetname özellikleri gösteren ve Osmanlı Devleti'nin temel meselelerini içeren Arz-ı Hal, özellikle de Zafername adlı hiciv eserinin ortaya çıkmasına olanak tanımış ve büyük ölçüde bu eserle koştur konuları içeren resmi bir belge hüviyetindedir.

Engizisyon Tarihi

Ziya Paşa'nın Endülüs Tarihi'nden başka tercümeleri de vardır. Bunlardan birisi Cheruel (1809 -1891) ile Lavallee (1804 -1866) den dilimize çevirdiği "Engizisyon Tarihi" dir. İspanya'daki Engizisyon mahkemelerinden bahseden bu eserde Musevilere edilen zulümlere ait kısımlar tercüme edilmiş fakat Müslümanlara yapılan işkencelerin naklinden "mucib-i teessür-ü İslam olmamak için" vazgeçildiği esere ilave edilen bir notla belirtilmiştir, Dili, Endülüs Tarihi'ndeki kadar ağır olmamakla beraber pek de sade sayılmayan bu eserin büyük bir edebi değeri yoktur.